

A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepének szemantikája és pragmatikája*

A nyelvi változás sajátos esete a befejezett melléknévi igenév állítmányi pozíciója. Több okból is érdemes figyelmet szentelnünk ennek a jelenségnek. Egyrészt azért, mert tetten érhetjük és leírhatjuk magát a nyelvi változást, figyelemmel kísérhetjük annak folyamatát, egyben föltárhatjuk az okokat, a mozgatórugókat, azokat a szemantikai és pragmatikai tényezőket, amelyek nyelvtani, szintaktikai következményekkel járnak. Másrészt azért érdemes foglalkoznunk a témával, mert az utóbbi évtizedekben átfogó vizsgálatára nem került sor, bár az újabb nyelvtanok és számos egyéb szakmunka érintette. Több mint ötven éve annak, hogy az eddigi legteljesebb összefoglalás, Tompa József tanulmánya megjelent a Magyar Nyelv hasábjain (1953: 128–40). Az eltelt idő feljogosít arra, hogy ismét áttekintsük a kérdéskört, de vajon mi újat tudunk mondani a korábbiakhoz képest? Érdekes párhuzam ugyanis, hogy – mint majd látni fogjuk – lényegét tekintve azonos konklúziót fogalmaz meg 1928-ban Klemm Antal Magyar történeti mondattanában (48) és a Strukturális magyar nyelvtan I. kötetében (Mondattan) Komlósy András (386). Ennek ellenére vagy ezzel együtt igenis van értelme a további elemzésnek, és remélhetőleg sikerül újabb adalékokkal szolgálni a jelenséget illetően annak komplex vizsgálatával.

* A VII. nemzetközi magyar nyelvészkongresszuson elhangzott előadás szerkesztett változata.

1. A főbb nyelvtanok, tanulmányok rövid összefoglalása

Horváth János A „Nyugat” magyartalanságairól című tanulmányában már 1911-ben erőteljesen bírálja az ilyen szerkezeteket: „Szép darab, és szépen *megírott*”, „az ilyen írások közül a legmagasabbrendűek mennyiben *megformáltak* és mennyiben önállóan, minden másfajta írástól különváltan *megformáltak*.” Szerinte „az erőszakolt mondat szerkesztés teszi különködővé s magyartalanná a szóhasználatot, indokolatlanná az újítást” (Horváth 1911: 68–9).

Néhány évvel később Simonyi Zsigmond mint teljesen új fejleményt mutatja be a *-t*, *-tt* képzős igenév állítmányi használatát: „Nem mondhatjuk például: Isten törvénye *írott*, a természeté *íratlan*. A had *vert*. A ruhám *tépett*. Ez az út *járt*. Te *elmaradt* vagy. *Tanult* vagy. A vitézek *halottak*. A cigány *kárvallott*. Ezek helyett különféle más szerkezeteket használunk, pl. ez *járt* út, a cigány *kárt vallott*; de legtöbbször a *-va*, *-ve* képzős határozói igenevet: Isten törvénye *meg van írva*. A had *meg van verve*. A ruhám *el van tépve*. *Tanult ember vagy* v. *sokat tanultál*.” Simonyi további, már forrásmegjelöléssel ellátott példái között szerepel a *biztosított*, *fogadott*, *telített*, illetőleg a *befejezett* és a *zárott* igenév állítmányi pozícióban, az utóbbi kettő Gárdonyitól származó és németességek bélyegzett szerkezetben (Simonyi 1917: 230–1).

Klemm Antal – a bevezetőben említett munkájában – megállapítja, hogy a *-t*, *-tt* képzős igenév névszói állítmányul csak akkor használatos, ha igenév volta elhomályosul, és melléknévnek érezzük: *fáradt*, *fásult*, *feszült* (a viszony közöttük), *kopott*, *nyugodt*, *rekedt*, *romlott* stb. Észrevétele szerint a 19. századtól más esetben is sűrűbben kezdték használni, és használják azóta is, egyrészt német hatásból, másrészt a határozói igenév szándékos, de téves kerülése végett. Legkorábbi példáját Kossuthtól idézi: „A vidék gyönyörű, a tágas völgy kies rétekkel *borított*” (Klemm 1928: 48).

Jó magyarság című tanulmányában Szinnyi József „éktelen németesség”-nek tartja. Szerinte „különösen kedvelik és terjesztik a nyugatosok, de őket nem a hibakerülés jámbor szándéka vezeti, hanem az a törekvés, hogy úgy írjanak, ahogy más emberfia nem ír”. Forrásmegjelölés nélküli példái a következők: a nyelve *bevont*, a hegytető hóval *borított*, a vendéglőben minden szék *elfoglalt*, a cél tehát *tudott* előttünk (Szinnyi 1933: 58–9).

A legteljesebb összefoglalás Tompa József nevéhez fűződik: részletesen elemzi a melléknévi igenév mindhárom fajtájának állítmányi használatát. A befejezett melléknévi igenévről megjegyzi, hogy állítmányi pozíciójának szabályai hiányosak. A korábbi bírálókkal szemben úgy látja, hogy nem szabad válogatás nélkül minden példát üldöznünk és mindenben idegenszerűséget keresni, csak a mai analógiáktól kevésbé támogatott állítmányi szerkezeteket rosszallhatjuk. Az újabb, szokatlan formák elszaporodása sem jelentené azt, hogy sérelem érné nyelvünk finnugor alapjait, nyelvtanunk ősi rendszerét: „Hiszen ma úgy látjuk, hogy a *várt*, *kért* alak is előbb volt névszói (igenévi) állítmány, s csak aztán szívta magába a ragos igealak értelmét, illetőleg funkcióját” (Tompa 1953: 137). Számos példát idéz Horváth János Verstanából, majd pedig irodalmi művekből (Katona Józseftől, Kaffka Margittól, Ady Endrétől, Babits Mihálytól), és ezek alapján újabb tényezőket

kel egészíti ki a *-t, -tt* képzős melléknévi igenév állítmányi használatának szabályait, ilyen például a közvetlen fokozhatóság igénye, a jelzős kapcsolat predikatívvá válása és más névszói állítmány analógiája.

A mai magyar nyelv rendszere csak röviden fogalmazza meg a tudnivalókat ebben a kérdésben: „Melléknévi igenévet a természetes közlésben legfőként akkor használunk állítmányként, ha igenévi jellege már gyengülőfélben van, s inkább állandósult tulajdonságként nevezi meg a cselekvést, azaz ha legalábbis megindult a melléknévesülés útján. [...] Ez a forma a nyugtalanság feloldására, lezárására *hivatott* (Horváth: Verstan 167); *Ismert, használt volt-e ez az alak?* (MNy. XXXIX. 210); Egy kis ülepedett, nádfedeles házuk van, amelynek az utcai vége ukránosan *csapott* (Veres: Szegények sz. 7) [...] Egyébként nyelvművelésünk a folyamatos cselekvésű igenév helyett inkább a ragos igei állítmányt ajánlja [...] A befejezett cselekvésű helyett is vagy az ígét vagy a határozói igeneves szerkezetet: Ő már rég *előléptetett* helyett ezt: *előlépett* (vagy *elő van léptetve*; őt ...*előléptették*)” (MMNyR. II. 126–7).

A mai magyar nyelv valamivel részletesebben szól a nyelvhasználati tudnivalókról, és más példákat sorakoztat fel: „A befejezett történésű melléknévi igenév ritkábban fordulhat elő állítmányként, mint a folyamatos történésű. A befejezett cselekvés, történés által létrehozott állapot jelzésére ugyanis elsősorban a *-va, -ve* képzős határozói igenév és a létige kapcsolata szolgál: Sebe még *nincs begyógyulva*. Ehelyett a melléknévi igenév állítmányi alkalmazása többnyire hibás, idegenszerű: Sebe még *nem begyógyult*” (MMNy. 243).

A magyar nyelv könyve röviden utal arra, hogy „az állítmány funkcióját betöltő folyamatos és befejezett cselekvésű igenév helyett ajánlatosabb a ragos igei állítmányt, illetve a határozói igeneves szerkezetet használni. *A kérdés megoldott* helyett: *A kérdést megoldottuk* vagy *A kérdés meg van oldva*.” (MNyK. 337)

A Magyar grammatika nem foglalkozik behatóan a témával, mindössze annyit jegyez meg, hogy az igenevekre általában nem jellemző az állítmányi szerep, így a valódi igenevék többsége nem kerülhet állítmányi pozícióba, csak melléknévgyanús helyzetben (MGr. 233; 248).

Az igenevék és a melléknévek közötti különbségeket a legteljesebben Komlósy András foglalja össze a Strukturális magyar nyelvtan I. kötetében: **1.** állítmányi szerkezetben csak melléknév fordulhat elő (*ez a csomag *feladott*), **2.** az alapige vonzatait a melléknévek nem tartják meg, **3.** továbbképzéssel (pl. *-an, -en; -ul, -ül* toldalékokkal) csak melléknévből képezhető határozó, **4.** az alapige mellett megengedett, az esemény lefolyására vonatkozó módhatározók (*rosszul, gyorsan, lassan*) csak igenevékkel fordulhatnak elő, **5.** közép- vagy felsőfokban csak melléknév állhat, **6.** csak az igenévnek válhat el az igekötője (Komlósy 1992: 386–7).

A MGr. igenevéket tárgyaló fejezetének szerzője, Lengyel Klára Az igenevék helye a szófaji rendszerben címmel külön kötetet szentelt ennek a szófaji csoportnak. Az iménti hat pont nála eggyel bővül, mégpedig a *-ság, -ség* képzővel elvégzett próbával: ez ugyanis a melléknévhez járulhat, az igenévhez viszont nem (*ízletes – ízletesség; *a haja ollóval nyírottsága*) (Lengyel 2000: 43).

Az említett nyelvtanokon és tanulmányokon kívül számos nyelvművelő munka, gyűjteményes kötet rója föl – egyes példákból kiindulva – a befejezett mel-

léknévi igenév állítmányi használatát. E kiadványokban sokatmondónak tarthatjuk azt, hogy milyen formákat kifogásolnak, s adataikat a gyakoriságon alapuló csoportosításunkban (2. pont) felhasználjuk. Itt most röviden csak a Nyelvművelő kézikönyv (NymKk.) és a Nyelvművelő kézisztár (NymKsz.) szócikkeit hasonlítjuk össze. A NymKk. két szócikke foglalkozik bővebben ezzel a témával (a *befejezett melléknévi igenév* 4. pontja és a *határozói igenév* szócikkének 3. pontja). Jelzésértékű, hogy amíg a NymKk. a *befejezett melléknévi igenév* szócikkének alig egyhuszadát szenteli az állítmányi használat kérdésének, addig a NymKsz. már a szócikknek több mint egynegyedét, mivel rendkívül gyakorinak és egyre terjedőnek nevezi.

Klemm Antal 1928-as megállapításától tehát eljutottunk a legutóbbi szakirodalmi tételekig, és a bevezetőben már előre bocsátottak szerint leszögezhetjük, hogy a fő kritérium azóta mit sem változott: ez pedig a **melléknevesülés**. Bár az igenevek és a melléknevek elkülönítését egyre árnyaltabban, mind több szintaktikai és szemantikai szempont figyelembevételével már elvégezték az idézett nyelvtanok, a melléknevesülés folyamatának leírása, a pragmatikai és további szemantikai szempontok közvetlenül nem tartoztak vizsgálati körükbe, ezért érdemes további elemzéseket végeznünk.

A nyelvtanok és – a terjedelmi okokból itt nem részletezett – számos nyelv-művelő kiadvány példaanyagát feldolgozva, és ehhez hozzáadva a szerző saját gyűjtését, áttekintjük és összehasonlítjuk a 20. század elejétől közölt adatokat. Ily módon kirajzolódik egyfelől nyelvhasználatunk változása, a melléknevesülés folyamata, másfelől pedig a bemutatott példák nyelvtani, nyelvhelyességi megítélésének lassú változása.

2. Tipológia

Három csoportba oszthatjuk a befejezett melléknévi igenév állítmányi pozíciójú előfordulásait.

2.1. Az elsőbe azok tartoznak, amelyeket nyelvainak, nyelv-művelő kiadványaink korábban – a 20. század első feléig vagy a 60-as, 70-es évekig – helytelennek minősítettek, de ma már nem kifogásolhatjuk őket. [Szögletes zárójelben jelezzük az ÉKsz.² szófaji besorolását azokban az esetekben, ahol azt a szótár feltünteti.]

Leggyakrabban az *adott* [mn (mn-i igenév is)] (*a helyzet adott*) és a *kizárt* [mn (mn-i igenév is)] (*kizárt, hogy...*) szerepével foglalkoztak. További, mára megszokottá vált formák: *hivatott vmire* [mn] (\leftrightarrow *arra van hivatva*), *érintett* [mn (mn-i igenév is)] *vmiben*, *ajánlott* [mn (mn-i igenév is)] (*a film megtekintése 12 éven aluliak számára csak nagykorú felügyelete mellett ajánlott*), (*feltételekhez*) *kötött* [mn (mn-i igenév is)] (\leftrightarrow *van kötve*).

Jogosan föltételezhetjük, hogy ide olyan lexémák sorolhatók, amelyek esetében végbement a melléknevesülés folyamata. Az ÉKsz.² tanúsága szerint a felsoroltak melléknevek, illetőleg melléknevek is. Érdekes módon azonban nem tulajdonságot vagy minőséget jelölnek, ráadásul vannak közöttük olyanok, amelyek

megőrizték igei, igenévi vonzatukat, és nem mindegyikük fokozható, mégis állítmányként gyakoriak és megszokottak. Mivel a melléknevesülés csak részlegesen történt meg, jelentéskörük, használati körük szűkebb, mint a teljes egészében melléknevesült igeeneké (*fáradt, sápadt, izgatott, kopott, gyűrött*). Több közülük csak állandósult szókapcsolatokra, vonzatos szerkezetekre, kollokációkra szorítkozik (*hivatott valamire, érintett valamiben, feltételekhez kötött*).

2.2. Ugyancsak gyakoriak és megszokottak állítmányként a második csoport példái. Ezek azonban nem felelnek meg az idézett nyelvtani kritériumoknak, és még részlegesen sem melléknevesültek. A legújabb nyelvemelő kiadványok továbbra is kifogásolják őket, és az Éksz.²-ben sem szerepelnek melléknévként.

Sajtónyelvi példák: *biztosított (az anyagellátás biztosított), bizonyított (a család ténye bizonyított), eldöntött/megoldott (ez a kérdés eldöntött/megoldott), megengedett, engedélyezett, tisztázott*. Szaknyelvi előfordulás: *felszerelt (a jármű Michelin abroncsokkal (fel)szerelt)*.

Az első két csoportban az állítmányi pozíció a megszokáson alapul: a gyakori használat miatt rögzült, így a folyamatot **alkalmi funkciórögzülésnek** nevezhetjük:

1–2.: funkciórögzülés

gyakori használat	→	megszokás, analógia
----------------------	---	------------------------

Kiindulópontja lehet:

- a határozói igeves szerkezet tudatos kerülése,
- a személytelen szerkesztésmód igénye (különösen a hivatalos nyelvhasználatban, még az általános vagy a határozatlan alanyú szerkezet is zavaró és kerülendő lehet ebben a szövegtípusban),
- a dinamikus jelentéstartalmú igealakokkal szemben statikus, semleges állapot, helyzet kifejezése.

A Károly Sándor (1970) által elkülönített hat jelentésfajta (denotatív, szintaktikai, lexikológiai, pragmatikai, műfaji és nyelvrétegbeli) közül a szintaktikai jelentés módosulásáról van szó abban az értelemben, hogy az igenévi jellemzők megőrzésével és a melléknévi sajátosságok részleges átvételével mondatbeli funkcióváltás és -rögzülés történik.

Az itt vizsgált köznyelvi, sajtónyelvi és tudományos nyelvi példákban nem mutatkozik meg a nyelvi újítás, „másképpen mondás” igénye, amely a szépirodalmi szövegekből adatható (vö. Tompa i. h.).

2.3. A harmadik csoportba az egyedi példák tartoznak. Ezek nem a megszokáson alapulnak, tehát nem rögzültek a nyelvhasználatban, és mai nyelvemelésünk az ilyeneket erőteljesen hibáztatja:

A bányanyitás útja engedélyekkel *kikövezett* (újságcikk címe)
 A haja közepén *elválasztott* (rendőrségi közözés)
 Az ellenőrzésekkor vett minták *kifogásoltak* (újsághír)

Andalító muzsikával *aláfestett* minden fontosabb jelenet (filmkritika)

Az obstrukció ténye *megcáfolt* (parlamentari hozzászólás)

Mára ez egyetlen mondatban *rögzített* (közéleti vita)

A biztonsági motozások a büntetés-végrehajtási intézetekben váratlanul *elrendeltek* (riport)

Összesen 202 eljárás indult, ebből teljesen *befejezett* 14 ügy. [...] A Titkárság szerkezetének átalakítása a következő évre *tervezett* (akadémiai jelentés)

Melyek azok a területek, amelyek védelemre *tervezettek*? (riporteri kérdés)

A közvélemény erősen a sajtó által *befolyásolt* (közéleti vita)

A Petőfi utca teljes egészében *elzárt* a forgalom elől (hírek)

A szarvascsőrű madarak a fügére *utaltak* (tudományos ismeretterjesztés)

A drogfogyasztás büntetőjogilag *szankcionált* (rádió)

A hegyi utak jól *jelöltek* (sajtó)

Az ital sok gyümölcs hússal *dúsított* (gyümölcsital dobozának felirata)

Az üzlet riasztóval *ellátott* (kiírás)

A terület kamerákkal *védtett* (kiírás)

Mivel a „stílus” szó nem *definiált*, a „stilisztika” szó sem lehet az (szaknyelv)

A pályaudvar területe kamerákkal *megfigyelt* (felirat)

A város [Tokaj] az időjárás szélsőségeinek *kitett* (rádió)

Létrejöttükben itt is meghatározó az előbb említett két szintaktikai tényező: a határozói igeneves szerkezet tudatos kerülése, valamint a személytelenség megtartása. Emellett azonban igen lényeges egy szintaktikainak látszó, ám a nyelvhasználó felől nézve mégis egyértelműen pragmatikai szempont. A beszéd, a kommunikáció oldaláról ugyanis egyszerű **szórendi** kérdés a jelzőként álló melléknév vagy melléknévi igenév állítmányi pozícióba helyezése:

Ez *nehéz* kérdés. → Ez a kérdés *nehéz*.

Ez *megvitatandó* kérdés. → Ez a kérdés *megvitatandó*.

Ez *megoldott* kérdés. → Ez a kérdés *megoldott*.

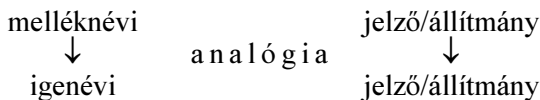
az *adott* probléma → a probléma *adott*

az *eldöntött* ügy → az ügy *eldöntött*

a *garantált* eredmény → az eredmény *garantált*

Itt tehát **analógiás hatásról** van szó: a melléknévi és a beálló melléknévi igenévi jelzők szintaktikai funkciójának analógiás hatásáról. Tudat alatt formálisan mindkét szerkezetre a *milyen* kérdést vonatkoztatja a beszélő, ahogy ezt iskolásoktól, sőt főiskolásoktól is tapasztaljuk: *Milyen ügy? Az eldöntött ügy. – Milyen az ügy? Az ügy eldöntött.* Az állandósult példák esetében funkciórögzülést említettünk, mivel itt egyedi esetekkel találkozunk, csak átsugárzásról, a **szintaktikai funkció átsugárzásáról** van szó.

3.: funkcióátugárzás

A funkcióátugárzás révén könnyen értelmezhető a ritkább, egyedi példákkal szemléltetett jelzői-állítmányi korrelációk:

az *elválasztott* haj → a haja *elválasztott*
 kamerákkal *védett* terület → a terület kamerákkal *védett*
 a *(ki/meg)jelölt* utak → az utak *jelöltek*

Az efféle formák kialakulásában az említett okok együttesen hatnak, egymást erősítik. Hatékonyan segíti a melléknevesülést a **többes szám** alkalmazása, ezáltal még az egyedi példákban is azonnal megtörténik az alkalmi szófajváltás (...a madarak a fügére *utaltak*). Erre a jelenségre további számos – és egyben beszédes – példát találunk elemzésünk következő részében.

3. Szaknyelvi szerep

Bizonyos szaknyelvekben – állattan, növénytan, geológia stb. – gyakran állítmány a befejezett melléknévi igenév olyan lexémákkal is, amelyek a köznyelvben nem szokásosak ilyen pozícióban. Erre már Tizsamarti Antal is felfigyelt, ő példáit az orvosi nyelvből vette (Tizsamarti 1943: 75–6). A jelenséget azzal magyarázhatjuk, hogy az említett tudományágak leírásaiban szükséges műfaji elem a **tulajdonság, minőség, állapot** nyelvi kifejezése. A melléknév és a folyamatos melléknévi igenév mellett harmadikként a befejezett melléknévi igenév is többé-kevésbé alkalmas erre a szerepre.

Első példásorunk németből fordított kézikönyvből származik, és ez alátámasztani látszik az 1. pontban említett idegen hatást (szögletes zárójelben az ÉKsz. esetleges szófaji besorolása, kerek zárójelben a forrásként használt kötetbeli oldalszámok): Felső metszőfogai kampósan *hajlottak* [mn (mn-i igenév is)] (35). – Alsó testén viszont szürkésfémű vagy fehér, olykor tiszta, máskor helyenként foltokkal *tarkázott* (38). – A fark a vége felé evezőszerűen *összenyomott*, örvös és pikkelyes, szőrök csak gyéren borítják (40). – Felmeredő szőrzetük *fogazott* [mn] s egymásba kapaszkodó, így bőrük minden szennyeződéstől *védett* [mn (mn-i igenév is)] (42). – Fején a bőr ilyenkor még vastagon *ráncolódott*, s alacsony homlokán mintha komor düh lakozna (46). – Fogazatukban feltűnőek a metszőfogak: az alsókon a korona fésűsen *fogazott*, 8–10 csúccsal, és a fog előrehajló, míg a felső koronája *karéjzott* (50). – Ezek ugyanis lehetnek hegyesek és hosszúra *nyúltak*, de lehetnek tompák, szélesek is (51). (Brehm: Az állatok világa IV. Gondolat Kiadó, 1960.)

Nem csupán idegenből fordított szövegekben találkozunk ilyenekkel, hanem magyar nyelven írt szakmunkákban is: A lárvák csápjai erősen *redukáltak* (14). – A szárnyak szőrösek, sűrűn *szőrözöttek* (41). – A homokból készült ház kúp alakú, jól *ívelt* [mn (mn-i igenév is)] (43). – Az utolsó íz nem *szabdalt*, de hosszú és hajlítható (45). – A tor részben *elkitinesedett* (47). – A fejpajzs öblös szegélyű, az elülső szegélye *rovátkolt* (47). – Az utótor hátsó szegélye *bemetszett* (50). (Kiss Ottó: Tegzesek. Trichoptera. Akadémiai Kiadó, 2003.) – A Bükk barlangjaiban ritkaságnak számító ásványkiválások mára már jelentősen *sérültek* (185). – A lépcsőzetesen mélyülő aknák fala csipkésre *oldott* (188). – A bükki állományok zömmel *műveltek*, és lepkékben fajgazdagok (268). – A fibula háta, tütartója és tüje négyszögletes huzalból bravúrosan *hajlított* [mn (mn-i igenév is)] (345). – ...az oldaltöredékek hullámvonalkötegekkel *díszítettek* (353). – Néme-lyik darab alaposan *kidolgozott* [mn (mn-i igenév is)] (354). (A Bükki Nemzeti Park. Monográfia. Szerk. Baráz Csaba. Eger, 2002.)

Példáinkból kitűnik, hogy miért is alkalmas az említett szerepre a befejezett melléknévi igenév. Az iméntiekhez hasonló leírásokban gyakoriak a statikus képet festő névszói állítmányok, sokszor melléknevekkel, illetőleg folyamatos melléknévi igenevekkel. Különösen a **névszói állítmányok** akár egy mondaton belüli **halmozódásakor** a mondat szerkezetbe jobban beleillik – a köznyelvben talán kevésbé megszokott lexémákkal is – a befejezett melléknévi igenévi állítmány, mint az igei állítmány: *fogazott – egymásba kapaszkodó – védett* (42); *feltűnőek – fogazott – előrehajló – karéjozott* (50); *hegyesek – hosszúra nyúltak – tompák – szélesek* (51). Ez tehát újabb adalék a szóban forgó szerkezet kommunikatív szerepére, arra, hogy miért nem igealak vagy határozói igeneves szerkezet áll helyettük a több névszói állítmányt tartalmazó mondatokban.

4. Mondatbeli pozíció – bővíthetőség

Érdeemes felfigyelnünk ezeknek a befejezett melléknévi igeneveknek a mondat egységen belül elfoglalt helyére és bővíthetőségére. A mondat egységen belüli helyük nagyban függ attól, hogy igenévi tulajdonságaikat már elvesztett (vagy részben elvesztett), tehát ebben a pozícióban megszilárdult (vagy megszilárduló-félben lévő) eleme-ről van-e szó, vagy pedig alkalmi, egyedi használatról. Az előbbiek helyzete szabadabb: állhatnak a mondat egység élén (*adott, kizárt*), betölthetik alárendelő összetett mondat főmondatának állítmányi szerepét (*bizonyított az, hogy...; nem tisztázott, hogy...; arra hivatott, hogy ...*). A másik csoportba tartozó lexémák elsődlegesen továbbra is igenevek, csupán alkalmilag töltik be az állítmány szerepét. Mondatban elfoglalt helyük kötöttebb, általában a mondat egység végén állnak (tehát balra bővülő szerkezetek alaptagjai), megtartják igei vonzatukat, gyakran van hangsúlyos határozói bővítmenyük, és a vonzatuk, bővítmenyük közvetlenül megelőzi őket. Igazolhatjuk ezt egyrészt az előző pontban szereplő szaknyelvi példákkal (*bravúrosan hajlított, alaposan kidolgozott, hosszúra nyúltak, evezőszé- rűen összenyomott, foltokkal tarkázott, vaskosan ráncolódott*), másrészt a 2.3. pont mondataival.

5. Tükörfordítás, tükörszerkezet

A befejezett melléknévi igenév állítmányi használatához bizonyos esetekben hozzájárulhat az idegen nyelvből való tükörfordítás is. Különböző árucikkek csomagolásán szerepelnek állandósult fordulatként, részben reklámfogásként a következők: *Klinikailag tesztelt (Clinically tested) – Dermatológiailag tesztelt (Dermatologically tested) – Tudományosan kifejlesztett (Scientifically developed)*. – Hasonló nyelvi jelenséget rejt a repülőtéri járatinformáció kiírása: [A járat] *Törölt (Cancelled)*. – Végül egy kétnyelvű felirat egy bevásárlóközpontból: *The area is monitored by cameras – A terület kamerák által ellenőrzött*. A bemutatott angol forrásnyelvi példákon kívül csak elvétve találkozunk ilyesféle tükörszerkezetekkel, manapság tehát már nem helytálló a 20. század első felének sokat hangoztatott nyelvművelői vélekedése, hogy a *-t, -tt* jeles igenév állítmányi használata jobbára idegen nyelvi hatásra vezethető vissza.

6. A beszélők normatudatának változása

A beszélők normatudatának változását kitűnően jelzi 1996-ban készített nyelvhasználati felmérésem. Ebből két idevágó mondatot idézek: A terület ivóvízellátása mind a mai napig *nem megoldott*. A tünetekből arra lehet következtetni, hogy a beteg szív működése kismértékben *akadályozott*. Az első mondatot a magyar szakosok 68%-a, a nem magyar szakosok 72%-a érezte helyesnek, a második mondatot pedig 75, illetve 80%-uk (Zimányi 1996: 325). – Ehhez hasonlóan a nyelvi jelenség 80% feletti elfogadottságát adatolta Felde Györgyi általános iskolásokkal végzett felmérésében (Felde 1992: 180; 184).

7. Gyakorisága

Mindezek után föltehetjük a kérdést: mennyire gyakori a befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepben? Valóban terjedő és feltűnő jelenségről van-e szó? A szubjektív megítélés sokszor téves eredményt hoz valamilyen új fejleménnyel kapcsolatban, főleg akkor, ha kirívó alakulatról van szó. Ilyenkor óhatatlanul gyakoribbnak érezzük előfordulását.

A magyar nyelv történeti nyelvtana a kései ómagyar korról szólva megállapítja, hogy a *-t, -tt* képzős igenév elsődleges funkciója a jelzői (87%); állítmányként vagy névszói-igei állítmány részeként csak elvétve fordul elő (3%-ban). Elsősorban olyan igenevek szerepelnek, amelyek már mellékneveknek tekinthetők, azaz állandó tulajdonságot fejeznek ki, fokozhatók (A. Jászó 1992: 432–3).

Hatszáz szövegmondatra kiterjedő – eredetileg más összefüggésben készített – sajtónyelvi elemzésemben csak elszórt példákat regisztráltam, mindössze háromat. (Két napilap, egy politikai és egy bulvárlap cikkeinek szisztematikus elemzése alapján.) Hasonló eredményt hozott hétórányi rádióműsor szövegelemzése is. A befejezett melléknévi igenév állítmányi használatának gyakorisága nyilván

függ a szövegtípustól, a műfajtól és nem utolsósorban a szerző (beszélő) személyétől, stílusától stb. (Zimányi 2005: 37). Mindent egybevetve: jól adathozható előfordulásai ellenére ritkának tarthatjuk.

8. Összegezés

A befejezett melléknévi igenév állítmányi pozíciója több, egymástól olykor független okra vezethető vissza. Tükörfordítások révén korábban jellemző volt az idegen hatás, mára ez kevésbé meghatározó. Inkább arról van szó, hogy a praxis oldaláról szükségesnek tartott szintaktikai szinonímia jön létre, amely helyettesíti egyrészt a határozó igenév létigés szerkezetét, másrészt a sokszor általános alannal összekapcsolódó igei állítmányt, ritkábban a *-ható/-hető* képzős igenevet vagy a szenvedő igealakot. Esetünkben a szintaktikai szerkezeti szinonímia Károly Sándor által leírt jellemzői jól érvényesülnek: azonos mondatrészfunkció (állítmány), különböző szófajstruktúra (ige, igenév) (Károly 1970: 138). Nem hagyható figyelmen kívül a műfajiság és a nyelvváltozat, mert a hivatalos nyelv (a személytelenség miatt) és a tudományos nyelv leíró műfajai (a melléknév analógiája miatt) jól hasznosíthatják ezt a szerkezetet.

Más okokra vezethető vissza a szépirodalmi alkotásokból vett példák egy része. Ezek jelentéstani vonatkozásaival, stílushatásával és szintaktikai szerkezetük átmeneti jellegével behatóan foglalkozott Tompa József idézett tanulmánya, ezért nem tartottuk célunknak annak ismételt vizsgálatát.

A befejezett melléknévi igenév állítmányi pozícióban kis mértékű – valós vagy beleérezett – jelentéskülönbséget mutat a szinonim szerkezetekkel összevetve. Ez a különbség elégséges ahhoz, hogy bizonyos helyzetekben bizonyos lexémák betöltsék ezt a szerepet, és gyakori használatuk során megszokottá váljanak, ezzel elősegítsék az adott szó szófajváltásának kiteljesedését.

SZAKIRODALOM

- A. Jászó Anna 1992. Az igenevek. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. Pusztai Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- Farkas Vilmos 1995. Az állítmány. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan, szöveggrammatika. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Horváth János 1911. A „Nyugat” magyartalanságairól. *Magyar Nyelv* 67–70.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Klemm Antal 1928. *Magyar történeti mondattan*. Budapest.
- Komlósy András 1992. Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Lengyel Klára 2000. Az igenevek helye a szófaji rendszerben. *Nyelvtudományi Értekezések* 146. sz.
- MGr. = *Magyar grammatika*. Főszerk. Keszler Borbála. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- MMNy. = *A mai magyar nyelv*. Szerk. Rácz Endre. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.
- MMNyR. = *A mai magyar nyelv rendszere I–II*. Szerk. Tompa József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961–62.

- MNyK. = *A magyar nyelv könyve*. Főszerk. A Jászó Anna. Trezor Kiadó, Budapest, 1991.
- NymKk. = *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Főszerk. Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980–85.
- NymKsz. = *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Szerk. Grétsy László és Kemény Gábor. Auktor Kiadó, Budapest, 1996.
- Simonyi Zsigmond 1917. Új németesség. *Magyar Nyelvőr* 229–31.
- Szinnyei József 1933. Jó magyarság. *Magyarosan* 57–9.
- Tizsamarti Antal 1943. *Orvosi nyelvünk helyes magyarsága*. Budapest.
- Tompa József 1953. Melléknévi igeneveink állítmányi használatáról. *Magyar Nyelv* 128–40.
- Zimányi Árpád 1996. A nyelvhelyesség tanításáról – egy felmérés tükrében. In: V. Raisz Rózsa (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 207. sz. 321–5.
- Zimányi Árpád 2004. Bulvárlapok cikkeinek szövegtani elemzése. In: H. Varga Gyula (szerk.): *Kommunikáció és nyelvhasználat. Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei* XXXI. Líceum Kiadó, Eger. 29–43.

Zimányi Árpád

SUMMARY

Zimányi, Árpád

The semantics and pragmatics of predicative past participles

The predicative use of past participles can be traced back to several, sometimes mutually independent, reasons. Earlier on, foreign patterns used to be followed via loan translations, but this source is less dominant today. Rather, syntactic synonymy that may be seen as necessary from a practical point of view comes into being whereby predicative past participles replace *-va/-ve* plus copula constructions, as well as finite verbs used with impersonal subjects or, less frequently, participles in *-ható/-hető* or passive verb forms. In the present case, the characteristics of structural synonymy identified by Károly (1970: 138), identical sentence constituent function (predicate) but diverse part-of-speech affiliations (finite verbs, non-finite verb forms), are well attested. Genre- and dialect-specificity cannot be left out of consideration, either: official language use (because of impersonality) and descriptive genres of scientific discourse (due to the analogy of predicative adjectives) make good use of this construction.

Some instances found in works of fiction, however, go back to other reasons. Semantic aspects of such examples, their stylistic effects, and the transitional character of their syntactic structure have been extensively discussed by József Tompa, therefore their repeated study was deemed unnecessary here.

Compared to the other, synonymous constructions, predicative past participles may exhibit minor differences of meaning, actual or only assumed. Such differences are sufficient for some lexemes to occur in this role under certain circumstances, and to become accepted or customary through frequent occurrence, thereby facilitating the part-of-speech shift of the given form into an adjective proper.